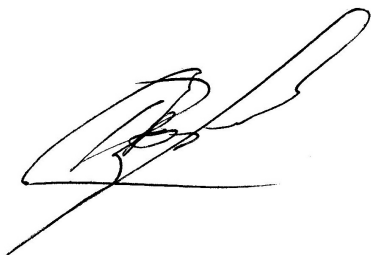

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПОТИЛЬЧАК БОГДАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.991(477)(091)«1943/1945»(043.3)

**ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1943-1945 рр.:
ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, КАСАЦІЙНА ТА
НАГЛЯДОВА ПРАКТИКА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент
ОГІРКО Ростислав Семенович,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теорії та історії держави і права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенович,
Національний університет державної
податкової служби України,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права;

кандидат юридичних наук
СЕРЕДА Ольга Вадимівна,
Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого,
асистент кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн.

Захист відбудеться 29 січня 2016 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 28 грудня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Токарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією зі складових задекларованих в Україні глибоких суспільних змін має стати назріла через низку проблем вітчизняного правосуддя реформа судочинства. В останні роки спостерігалися небезуспішні спроби влади шляхом запровадження вищих спеціалізованих судів де-факто обмежити повноваження Верховного Суду (ВС) України, відтак одним із завдань реформування має стати усунення допущених правових колізій і повернення вищому судовому органу України цього статусу фактично. Кроком у цьому напрямку стало прийняття Верховною Радою України 12.02.2015 р. Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», який, хоча й переглянув компетенцію ВС України, проте не повернув йому касаційні повноваження у повному обсязі. Водночас, практика судової системи країн ЄС засвідчує, що в більшості з них існує єдина касаційна інстанція.

В історії ВС України особливе місце посідає період Другої світової війни, коли його юрисдикція і роль у системі судів УРСР були знівельовані, конституційні повноваження ігнорувалися тоталітарним режимом, а сама інституція підмінялася позасудовими органами.

Вивчення цього історично-правового досвіду, врахування його уроків є особливо цінним сьогодні – у період реалізації в Україні започаткованої судової реформи. Наукова актуальність дисертаційної проблеми визначається відсутністю спеціальних досліджень, де б аналізувалися питання організаційної діяльності, структурної розбудови, касаційної і наглядової практики вищого судового органу УРСР у 1943-1945 рр. Прикладна актуальність праці знаходиться в площині доцільності вивчення окресленого історично-правового досвіду та його врахування в сучасній організаційній і процесуальній практиці ВС України.

Хронологічні межі дисертації визначені періодом із січня 1943 р. (коли ВС УРСР відновив діяльність на звільненій території республіки) до кінця 1945 р. Конкретні завдання дослідження вимагали часткового розширення його хронологічних рамок. Зокрема, в частині аналізу правового статусу, засад організації та діяльності ВС у системі судоустрою УРСР. Верхня хронологічна межа дослідження конкретизується завершенням Другої світової війни, відміною ПВР СРСР у вересні 1945 р. режиму військового стану на більшій частині території УРСР, окрім її західних областей, припиненням обмежень і вилучень загальної судової юрисдикції періоду війни й поверненням радянської юстиції в правове поле мирного часу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках планової наукової роботи Інституту політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», затвердженої Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова 29 червня 2011 р. (протокол № 10), уточнено 7 квітня 2015 р. (протокол № 8).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексний аналіз історичної динаміки статусу й повноважень Верховного Суду Української РСР, особливостей його організаційної і правосудної діяльності на завершальному етапі

Другої світової війни. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких наукових *задач*:

- *з'ясувати* рівень опрацювання проблеми в юридичній, теоретико-правовій та історично-правовій літературі; систематизувати й проаналізувати джерельну базу дослідження;

- *простежити* зміни у правовому статусі, засадах організації й діяльності ВС УРСР як вищого органу у системі судоустрою республіки напередодні та в роки Другої світової війни;

- *розкрити* особливості організаційної та контрольної діяльності у ВС УРСР, зміст і динаміку його структурної розбудови в період відновлення роботи судової системи на визволеній території України у 1943-1945 рр.;

- *встановити* специфіку кадрового забезпечення діяльності ВС УРСР і виявити основні шляхи вирішення проблеми кадрів у ВС УРСР у визначений хронологічний період;

- *висвітлити* повну залежність органів державного управління, зокрема суду, від рішень тоталітарного режиму, особливості позаслужбової діяльності суддів і працівників апарату ВС УРСР, їх участь в ініційованих владою ідеологічно-пропагандистських і військово-оборонних кампаніях;

- *проаналізувати* кримінальну практику ВС УРСР; із метою з'ясування впливу об'єктивних процесів воєнної доби на характер кримінального судочинства *визначити* особливості його касаційного та наглядового провадження;

- *простежити* матеріали цивільної практики ВС УРСР за категоріями справ, *визначити* та *схарактеризувати* особливості цивільно-правового провадження на завершальному етапі війни;

- *сформулювати* перспективні напрямки досліджень проблеми й рекомендації, що враховували б історичні уроки й досвід діяльності ВС УРСР досліджуваного періоду з метою їх використання в ході сучасної судової реформи.

Об'єктом дослідження є судоустрій та система судочинства Української РСР напередодні та в роки Другої світової війни.

Предмет дослідження – організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика ВС УРСР у 1943-1945 рр.

Методи дослідження. Наскрізне застосування у дисертації отримали загальнонаукові методи. Зокрема, аналітичне вивчення емпіричних даних джерельної бази забезпечило приростання нового знання на основі методу синтезу. Місце ВС УРСР у єдиній системі судоустрою радянської держави досліджується за допомогою системно-структурного методу. Порівняльний метод застосовувався для співставлення повноважень і функцій вищого судового органу УРСР на різних етапах його еволюції (підрозділ 2.1). Метод функціонального аналізу дав змогу з'ясувати функціональні складові окремих структурних підрозділів апарату ВС республіки (підрозділ 2.2).

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дисертації отримали методи правознавства та історичної науки. Зокрема, формально-юридичний метод застосовувався для контекстного аналізу нормативно-правових актів (підрозділ 2.1). Історично-правовий – забезпечив вивчення еволюції правового статусу, засад організації та діяльності ВС у системі судоустрою республіки (підрозділи 2.1, 2.2).

Юридично-компаративний метод використано при аналізі й співставленні поглядів науковців стосовно статусу і повноважень ВС СРСР і союзних республік, а також при порівнянні положень конституційних і законодавчих актів Української РСР і Союзу РСР про судоустрій (підрозділи 1.1, 2.1). Метод юридичної герменевтики використано для опрацювання та інтерпретації наукових правознавчих досліджень (підрозділ 1.1).

За допомогою конкретно-історичного методу розглядалися політико-правові підходи керівництва СРСР до розв'язання проблеми статусу й повноважень ВС союзних республік (підрозділ 2.1), організації судочинства в умовах війни (підрозділи 3.1, 3.2). Історично-компаративний метод дозволив простежити характерні тенденції організації та структурної розбудови ВС УРСР у 1943-1945 рр. у контексті відновлення діяльності всієї вертикалі судової системи республіки (підрозділ 2.2). Метод історичної антропології забезпечив олюднення історичного процесу в рамках предмету дослідження та з'ясування ролі особистісного чинника в діяльності ВС УРСР (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним історично-правовим дослідженням особливостей поновлення організаційної діяльності, касаційної та наглядової практики ВС УРСР у 1943-1945 рр. У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, що відповідають критеріям наукової новизни, а саме:

вперше:

- з'ясовано відсутність спеціальних досліджень організаційної діяльності та процесуальної практики ВС УРСР у 1943-1945 рр.; виявлену, систематизовану й проаналізовану емпіричну базу дослідження визначено як достатню для забезпечення теоретичного розроблення проблеми;

- розкрито особливості організаційної, контрольної діяльності, зміст і динаміку відновлення роботи й структурної розбудови ВС УРСР, що тривали у два етапи: перший (січень-грудень 1943 р.) – поновлення роботи ВС на визволеній території України; другий (січень 1944-го – грудень 1945 р.) – розбудова організаційної структури суду, активізація процесуальної діяльності;

- простежено основні шляхи організаційно-правового забезпечення вирішення кадрового питання у ВС УРСР в 1943-1945 рр.: поновлення на посадах суддів довоєнних працівників; підбір кандидатів із числа практикуючих суддів нижчих судів; залучення на суддівську роботу радянських і партійних працівників; встановлено, що нормативно-правове регулювання цього напрямку роботи суду забезпечувалося відомчими актами НКЮ та ВС УРСР;

- обґрунтовано безпосередню залежність ефективності роботи суддів і технічних працівників від рівня теоретичної й фахової підготовки, а також зв'язок показника якості професійної діяльності зі складним повсякденням воєнної доби, участю колективу в ініційованих тоталітарним режимом ідеологічно-пропагандистських, відбудовчих й оборонних кампаніях;

- кримінальну практику ВС УРСР у 1943-1945 рр. схарактеризовано як розбалансовану в касаційному і наглядовому провадженні (переважна більшість справ розглядалася у наглядовому порядку); ув'язано динаміку зростання

чисельності колегіальних проваджень кримінальної колегії ВС із відновленням роботи народних і обласних судів на визволених територіях УРСР;

– простежено суперечності в показниках цивільно-правового провадження ВС УРСР у 1943-1945 рр., що виявлялися в урізноманітненні категорій справ, зростанні чисельності розглянутих судових рішень і демонстрували ще більший (ніж у кримінальному провадженні) дисбаланс кількості цивільних касацій і наглядового провадження на користь останнього;

– запропоновано перспективні напрямки досліджень проблеми й рекомендації, щодо врахування історично-правового досвіду діяльності ВС УРСР у 1943-1945 рр., наголошено на недопущенні на сучасному етапі реалізації судової реформи в Україні практики обмеження юрисдикції ВС через неадекватне розширення повноважень вищих спеціалізованих судів;

удосконалено:

– підходи в аналізі еволюції правового статусу ВС УРСР у системі судоустрою республіки в кін. 1930-х – пер. пол. 1940-х рр. Ці зміни характеризувалися поступовим обмеженням, скороченням і нівелюванням ролі та функцій ВС УРСР в судовій системі держави;

дістали подальшого розвитку:

– тенденції щодо спростування поширеної в радянській історично-правовій літературі думки про доцільність запровадження в СРСР надцентралізованої моделі судоустрою шляхом позбавлення ВС союзних республік частини організаційних повноважень і функцій судового управління за законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» від 16.08. 1938 р.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал, концептуальні положення, узагальнення та висновки дисертації здатні допомогти глибше зрозуміти тенденції розвитку радянського правосуддя на піку сталінського тоталітаризму, врахувати цей досвід у ході сучасної судової реформи в Україні.

Матеріали дослідження можливо використати: у науково-дослідній роботі (в реалізації історично-правових проектів дотичної тематики); у правотворчій діяльності (вдосконалюючи чинне законодавство з урахуванням історичного досвіду розвитку судової системи України); у навчально-методичній практиці (при написанні підручників, навчальних посібників з історії держави та права України, спеціальних курсів); в інформаційно-аналітичній діяльності установ та інституцій, пов'язаних із вивченням специфіки функціонування судової системи та розробкою положень судової реформи в Україні. На матеріалах дисертації автором розроблено «Додаткову програму кандидатського екзамену зі спеціальності 12.00.01 (теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень)».

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана та обговорена на кафедрі теорії та історії держави і права Інституту політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова. Основні положення дисертації оприлюднювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: IV Всеукраїнських драгоманівських читаннях молодих істориків: «Друга світова війна (1939-1945 рр.): сучасні погляди та інтерпретації». (м. Київ, 28 квітня 2011 р.); II Всеукраїнській студентській науковій конференції «Актуальні проблеми в праві та шляхи їх вирішення» (м. Донецьк, 14 грудня 2011 р.); V Міжнародній науково-практичній

конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 19-20 травня 2012 р.); V Всеукраїнських драгоманівських читаннях молодих істориків: «Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії». (м. Київ, 13 березня 2013 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 18-19 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки у XXI ст. (м. Львів, 15-16 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти» (м. Дніпропетровськ, 22-23 листопада 2013 р.); VI Всеукраїнських драгоманівських читаннях молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: Актуальні проблеми сучасного наукового і освітнього дискурсу» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та наукові висновки дисертаційного дослідження викладені у семи наукових публікаціях у виданнях, що входять до переліку МОН України як фахові з юридичних наук, у тому числі в одному зарубіжному науковому виданні, а також у одинадцяти повнотекстових матеріалах і тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження, логікою розкриття й характером досліджуваної теми. Праця складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (містить 326 найменувань) і додатків (містять 7 позицій). Загальний обсяг роботи 240 сторінок, із них основного тексту – 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовані мета й завдання, об'єкт і предмет, хронологічні межі, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, інформація про їх апробацію та публікації у фахових та інших виданнях.

Розділ перший «Стан наукової розробки теми» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження»* з'ясовується рівень вивчення проблеми в юридичній та історично-правознавчій літературі. Звертається увага на те, що конституційний статус, повноваження, організаційна діяльність і процесуальна практика ВС УРСР досліджувалися в контексті історії радянської держави і права, історії суду та судоустрою союзних республік.

Акцентуючись на чинній системі судоустрою і судового управління, повноваженнях і компетенції судів А. Вишинський, І. Голяков, С. Голунський, Д. Карев і М. Кожевніков у 1940-х – пер. пол. 1950-х рр. доводили доцільність надцентралізованої моделі судоустрою, мотивували позбавлення ВС союзних республік частини організаційних повноважень і функцій судового управління потребами їх зосередження на колегіальній процесуальній діяльності.

Другий період радянських студій досліджуваної проблеми (др. пол.1950-х – поч.1990-х рр.) активізувала реформа судоустрою 1958 р. Історію й теорію судового управління в СРСР вивчала Н. Блінова. Спеціальні дослідження з історії радянського суду й судочинства 1941-1945 рр. належать С. Максимуму, А. Коблікову, Б. Кравцову. В. Куликову. Загальні питання історії радянського суду, еволюції законодавства про судоустрій, організаційні проблеми роботи судів аналізували Г. Агеєва, Б. Алексєєв, Н. Баженов, Б. Галкін, Т. Добровольська, О. Казаков, В. Семьонов, О. Смикалін, Л. Смірнов і П. Філіппов.

Єдина в радянській історично-правовій науці спеціальна праця з історії суду УРСР належить Д. Суслу. Автор розглядає передумови, причини та конкретні кроки влади спрямовані на перебудову системи правосуддя у 1941-1945 рр., звертає увагу на паралельні процеси згортання роботи загальних судів республіки, зокрема й ВС УРСР. Фрагментарно висвітлює партійне керівництво відновленням роботи судів на звільненій території України В. Павленко.

Новітній етап вивчення проблематики статусу, повноважень і напрямів діяльності судових органів СРСР і союзних республік в системі радянського правосуддя (з поч. 1990-х рр.) характеризується деідеологізацією, зняттям цензурних обмежень, вивченням цього тематичного зрізу з нових методологічних позицій і на основі розсекречених архівних джерел. Дотичні до нашої теми питання законодавчого закріплення та практичної реалізації судової реформи 1936-1938 рр., державної політики в системі органів юстиції, функціонування судів різних рівнів, особливостей кримінального законодавства та кримінального правосуддя 1941-1945 рр. розкрили російські вчені К. Алакпаров, Д. Бондаренко, О. Брижинська, І. Грищенко, О. Кодінцев, І. Лезов, В. Лисов, Д. Міхєєв, О. Слюсарєва, І. Шабанова, Є. Штепа.

Західна юридична радянологія має кілька загальних робіт з історії радянського правосуддя Х. Бермана, П. Джулівера, Х. Ода, Г. Ріттершпорн, П. Соломона, Ю. Хаскі, Р. Шарлета.

У сучасній вітчизняній юридичній науці спеціальні дослідження з проблематики відновлення організаційної діяльності та процесуальної практики ВС УРСР у 1943-1945 рр. також не проводились. Історичні та історично-біографічні аспекти теми аналізувалися в статтях В. Гончаренка та О. Зайчука, О. Копиленка, В. Чиснікова. Досліджуючи концепції законодавства про найвищий судовий орган України різних історичних періодів, розглядає історію ВС УРСР В. Сердюк.

Отже, незважаючи на наукову й суспільну актуальність, проблематика правових засад, функцій і повноважень ВС УРСР, поновлення його організаційної, контрольної та правосудної діяльності на звільнених територіях республіки у 1943-1945 рр. залишається малодослідженою.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дисертації» систематизовано та проаналізовано джерельну базу проблеми, визначено рівень джерельного забезпечення її теоретичної розробки.

Серед нормативно-правових актів органів державної влади СРСР і УРСР 1920-х – сер. 1940-х рр., що складають *першу групу* джерел дисертаційного дослідження, умовно виокремлюємо шість підгруп документів: конституційні акти; профільне законодавство; кодифіковане кримінальне, кримінально-процесуальне і цивільне

законодавство; підзаконні відомчі, а також локальні нормативно-правові акти. Останню з них складають переважно неопубліковані локальні нормативні приписи Голови ВС та наркома юстиції УРСР за 1943-1945 рр., що містяться серед архівних матеріалів фонду 8 (Наркомат юстиції УРСР) і фонду 24 (Верховний Суд УРСР) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). За характером – це управлінсько-директивні приписи, що регулювали роботу всієї системи судів загальної юрисдикції республіки, або ж стосувалися внутрішніх організаційних і кадрових питань роботи ВС УРСР.

Друга група джерел дисертаційного дослідження – публічні виступи, програмні, теоретичні й прикладні праці вищих керівників держави і радянської юстиції, чиновників нижчого рангу, практикуючих суддів, що виходили друком у кін. 1930-х – сер. 1940-х рр. *Третя група* джерел дисертації охоплює опубліковані огляди кримінальної та цивільної судової практики загальних судів періоду війни, зокрема й судів Української РСР у 1943-1945 рр.

Документи діловодства ВС і НКЮ УРСР з організаційних і кадрових питань роботи вищого судового органу республіки складають *четверту групу* джерел дослідження та сконцентровані у названих вище фондах ЦДАВО України, а також у фонді 1 (ЦК КП(б)У) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та фонді П-1484 (Архівні матеріали первинної організації КП(б)У Верховного Суду УРСР) Державного архіву Київської області (ДАКО). *П'яту групу* документальних джерел дисертації склали збережені в описі 16 фонду 24 ЦДАВО України матеріали касаційного і наглядового кримінального провадження (ухвали, постанови, рішення колегії) за період 1943-1945 рр.

Використаний автором емпіричний матеріал, незважаючи на певну його неповноту, викликану обставинами війни, в цілому є достатньо надійною джерельною основою для вирішення завдань дисертаційного дослідження.

У *підрозділі 1.3. «Методологія дослідження»* обґрунтовується вибір методології та конкретний методичний набір дослідження. Пріоритетними у дисертаційному дослідженні стали методи філософської діалектики та історизму, що передбачають розгляд правових явищ під кутом зору об'єктивного стану розвитку суспільства. Їх застосування дозволило розкрити внутрішню суперечність усієї системи радянської юстиції сталінської доби та розглянути процес відновлення роботи та організаційної і правосудної діяльності ВС УРСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр. у контексті сучасних цим подіям суспільно-політичних тенденцій і в чинній системі юстиції.

Наскрізне застосування в дисертації отримали загальнонаукові методи функціонального аналізу, синтезу, системно-структурний та порівняльний, що забезпечили аналітичне вивчення емпіричних даних джерел визначення місця ВС УРСР у системі судоустрою держави, співставлення повноважень і функцій ВС УРСР на різних етапах його еволюції та з'ясування функціональних складових окремих структурних підрозділів апарату ВС.

Застосування сучасної методології та різноманітних дослідницьких методів дозволило комплексно й адекватно висвітлити обрану для вивчення історично-правову проблему, наблизитись до її об'єктивного вивчення.

Розділ другий «Правовий статус Верховного Суду Української РСР, організаційна діяльність і структурна розбудова» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Верховний Суд у системі судоустрою Радянської України» дисертант простежує в історичній ретроспективі еволюцію засадничих юридичних положень щодо статусу та повноважень ВС республіки у системі судоустрою радянської держави. Утвердження в СРСР режиму особистої влади Й. Сталіна та командно-адміністративної системи позначилося на організації й діяльності окремих ланок судової системи держави. Помітних деформацій зазнав ВС УРСР, статус і повноваження якого перетерпіли різючих змін. 5 грудня 1936 р. VIII Надзвичайний з'їзд Рад СРСР затвердив нову Конституцію СРСР, що віднесла законодавство про судоустрій і судочинство, кримінальне і цивільне законодавство до відання СРСР. Закон «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 р. розмежував функції судового нагляду і судового управління та не залишив для ВС республік інших повноважень, окрім учинення правосуддя та нагляду за роботою народних і обласних судів. ВС УРСР було відсторонено від виконання функцій судового управління, що повністю зосереджувалися в межах повноважень союзно-республіканського наркомату юстиції.

Після 1938 р. ВС УРСР став єдиною судовою інстанцією в республіці з правом переглядати вироки, рішення та ухвали нижчих судів. До мінімуму скоротилося коло посадовців, які мали право на винесення протестів у порядку нагляду та протестів на рішення колегій ВС республік до відповідних судових колегій ВС СРСР (Голова ВС і прокурор союзної республіки). Зосередження нагляду за всіма судами УРСР в єдиному судовому органі полегшувало встановлення єдності в застосуванні закону. Водночас, встановлений порядок перегляду вироків, рішень і судових ухвал неминуче призвів до надцентралізації системи судового нагляду. ВС УРСР був позбавлений повноти влади у здійсненні судового нагляду. Відсутність у структурі ВС президії та пленуму, означала, що вироки, рішення та ухвали його цивільної та кримінальної колегій могли бути переглянуті ВС СРСР.

Із початком війни з Німеччиною ситуація докорінно змінилася. 22 червня 1941 р. ПВР СРСР ухвалила Указ «Про воєнний стан». З підсудності загальних судів (зокрема і ВС) у місцевостях оголошених на воєнному стані вилучалися й передавалися військовим трибуналам (ВТ) справи про державні злочини, розкрадання «соціалістичної власності», про злочини військовослужбовців, розбій, навмисні вбивства, насильницьке звільнення з місць ув'язнення чи арешту, ухилення від військового обов'язку, опір представникам влади, крадіжки, незаконну торгівлю чи зберігання зброї. Військовій владі надавалося право на їх розсуд передавати на розгляд ВТ справи про спекуляцію, злісне хуліганство, інші кримінальні злочини. У 1943-1945 рр. на території УРСР продовжував діяти військовий стан, а в компетенції і повноваженнях ВС зберігалися виключення. Указом ПВР СРСР від 21 вересня 1945 р. військовий стан на сході, в центрі і на Правобережжі України було скасовано. У західноукраїнських областях його скасували указом ПВР СРСР від 4 липня 1946 р.

Отже, зміни в законодавстві про судоустрій негативно відбилися на статусі та повноваженнях ВС УРСР. У др. пол. 1930-х рр. із суверенного та повноважного

вищого судового органу з розгалуженою структурою, він поступово перетворився на одну з ланок суворо централізованої судової вертикалі СРСР.

Підрозділ 2.2. «Організаційна діяльність і структурна розбудова Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр.» розкриває особливості організаційної та контрольної діяльності у ВС УРСР, зміст і динаміку його структурної розбудови в період поновлення роботи судової системи на визволеній території України.

З початком війни та окупацією території України діяльність ВС УРСР було перервано. У серпні 1941 р. його апарат і колеги евакуювали до Харкова, а в жовтні-листопаді – до Ворошиловграда, де суд працював до червня 1942 р. Документи канцелярії і судових колегій ще в листопаді 1941 р. евакуювали до Саратова, а в 1942 р. скорочений склад ВС УРСР перебрався в Москву. Знаходячись в евакуації, ВС УРСР передавав звернення та апеляційні скарги від громадян на розгляд ВС СРСР та організаційно готувався до відновлення роботи на визволеній території.

У січні 1943 р. ВС УРСР поновив роботу у Старобільську Ворошиловградської області. Обов'язки голови суду тимчасово виконував М. Розанов. У кінці березня 1943 р. штатний склад ВС УРСР розширили до трьох посад (заступника голови і двох членів суду); у квітні – до п'яти осіб (два заступники голови суду в цивільних і кримінальних справах – М. Розанов і Д. Сусло, та три члени суду). Паралельно формуються штати технічного апарату суду. 26 квітня 1943 р. НКЮ СРСР поновив на посаді голови ВС УРСР К. Топчія. У липні 1943 р. суд переїздить до м. Дворічна Харківської області, а 24 серпня – до Харкова.

Харківський період діяльності ВС УРСР (серпень 1943-го – січень 1944 р.) характеризувався інтенсивною організаційною роботою: було встановлено чіткий порядок роботи канцелярії, визначено обов'язки керуючого справами суду, впорядковано посадові повноваження заступників голови, до штату введено посади консультантів, коректорів, друкарок, експедиторів. Зусиллями НКЮ УРСР поповнювався кадровий склад кримінальної і цивільної колегій – на посади членів суду призначали фахових юристів або ж досвідчених радянських апаратників.

12 січня 1944 р. апарат і колеги ВС УРСР повернулися до Києва, що знову активізувало організаційну роботу, структурні та штатні зміни, вимагало зусиль для облаштування, налагодження роботи, завершення формування технічного апарату колегій і канцелярії суду. У квітні 1944 р. своїм першим заступником Голова суду призначив П. Урізченка. Предметом особливої уваги керівництва ВС були звільнені від окупантів західні області УРСР: касаційне та наглядове провадження систематично контролювалося, а справи з регіону вели спеціально закріплені судді.

У кінці травня 1945 р. К. Топчія перевели на партійно-апаратну роботу, а в серпні головою ВС УРСР призначили О. Блискавку. Новий керівник централізував наглядове провадження в кримінальних і цивільних справах, оптимізував терміни розгляду скарг, провів ревізії роботи канцелярій колегій, ініціював кадрові зміни. 15 листопада 1945 р. на посаді голови суду знову поновили К. Топчія.

У 1944-1945 рр. апаратом суду було систематизовано поточні підзаконні акти, влаштовано архів, започатковано довідкову роботу із законодавства, упорядковано надання довідок з касаційного й наглядового провадження. ВС УРСР став базою перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників облсудів. Судді колегій традиційно здійснювали контрольну-ревізійну та консультативну діяльність,

надавали допомогу судам на звільнених територіях. Важливою функцією ВС УРСР залишалося узагальнення судової практики, що у 1943-1945 рр. прямо залежало від темпів поновлення роботи судів на звільнених територіях і динаміки зростання кількості справ у їх провадженні. Зростало бюджетне фінансування ВС УРСР. Якщо до осені 1943 р. воно було дуже обмеженим і позабюджетним (224 143 крб.), то в 1944 р. на фінансування роботи суду з бюджету виділили 1 132 000 крб., а в 1945 р. – 1 125 000 крб. Водночас, на кінець 1945 р. із 105-ти штатних посад 30 лишалися вакантними.

Отже, період 1943-1945 рр. для ВС УРСР характеризувався активним адмініструванням, організаційною відбудовою і поновленням колегіальної, контрольної та консультативної діяльності. Протягом цього часу було остаточно відновлено організаційну структуру і штатний склад, а діяльність суду набрала звичних із довоєнного періоду масштабів.

У підрозділі 2.3. «Організаційно-правове забезпечення кадрового потенціалу суддів і співробітників Верховного Суду УРСР» з'ясовується специфіка кадрового забезпечення діяльності судових колегій та апарату ВС УРСР. Зазначається, що з поновленням роботи суду дефіцит фахових суддівських кадрів став серйозною перешкодою для налагодження його організаційної, судочинної і контрольної діяльності. Іншою особливістю кадрової ситуації в апараті ВС УРСР був спричинений війною гендерний дисбаланс (на поч. 1944 р. жінки складали 100 % штатного складу технічного апарату суду і більшість суддів обох колегій).

У 1944-1945 рр. брак серед суддів ВС фахових юристів набув загрозливих масштабів: у липні 1944 р. із 19 керівників і членів суду лише 4 мали вищу юридичну освіту. Суддів ВС намагалися добирати з числа практикуючих суддів нижчих судів. Частину складу колегій у 1944-1945 рр. становили фахівці, які працювали на цих посадах ще до війни. НКЮ УРСР вдавався до залучення на суддівську роботу досвідчених радянських апаратників. Консультантами колегій також мали працювати дипломовані юристи, але через брак фахових кадрів на ці посади нерідко зараховували людей без юридичної освіти й належного досвіду роботи, що впливало на якість судової практики та плинність кадрів.

Характерною для кадрової ситуації у ВС УРСР була значна плинність кадрів штатних працівників апарату суду. Найбільша плинність спостерігалася на посадах секретарів судових засідань. Нестабільним був і кадровий склад технічних працівників канцелярії ВС. Основними причинами плинності кадрів в апараті ВС УРСР були: низький рівень зарплат, відсутність якісної освіти, бажання молодих людей навчатися та кадрові чистки. Важливе значення для покращення якості кадрів ВС УРСР у період війни мала організація фахового навчання: у 1945 р. керівництво суду ініціювало обов'язкове заочне навчання суддів і консультантів, які не мали вищої юридичної освіти.

Отже, вивчення кадрової ситуації у ВС УРСР у 1943-1945 рр. свідчить про її особливу складність, спричинену браком кваліфікованих спеціалістів із юридичною освітою і значною плинністю працівників технічного апарату.

У підрозділі 2.4. «Позаслужбова громадсько-політична й оборонна діяльність та життєзабезпечення» схарактеризовано особливості позаслужбової громадсько-політичної діяльності суддів і працівників апарату ВС УРСР, їх участі в

ініційованих владою у 1943-1945 рр. ідеологічно-пропагандистських і військово-оборонних кампаніях, відбудовних роботах, благодійних і шефських програмах, акціях допомоги фронту.

Судді й працівники апарату ВС УРСР проводили агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Пропагандистське значення мало нав'язане колективу ВС УРСР «шефство» над одним із колгоспів Макарівського району Київщини. Окремі співробітники відряджалися для допомоги органам районної влади. Працівниці апарату суду доглядали за пораненими червоноармійцями у шпиталях. Водночас, професійна і побутова завантаженість, приховане небажання більшості «агітаторів» витратити свій вільний час на громадську роботу мінімізували її ефективність.

Члени й працівники апарату ВС УРСР регулярно брали участь в ініційованих владою формально добровільних, а насправді примусових акціях фінансової допомоги фронту: зборі коштів на будівництво танкової колони, підписах на Третю та Четверту державні військові позики. Навесні 1944 р. відновили свою діяльність первинний осередок ТСАВІАХІМ і група цивільного захисту у ВС УРСР.

В умовах війни життєво важливим було харчове та матеріально-побутове забезпечення працівників ВС УРСР. На замовлення суддів і працівників апарату шили одяг, організували їх карткове харчове забезпечення, відкрили службову їдальню, допомагали в обробітку індивідуальних городів (у 1945 р. – близько 3-х гектарів), закупівлі овочів за гуртовими цінами.

У 1944-1945 рр. працівники ВС УРСР власними силами готували приміщення суду до роботи взимку (ремонтували дах, вікна і двері, чистили труби і комини, заготовляли дрова), організовували відновлення комунального житлового фонду, працювали на відбудові Хрещатика: до кінця листопада 1944 р. ними було розчищено 1275 кубометрів завалів замість планових 810-ти.

Заявлено, що позаслужбова діяльність суддів і працівників апарату ВС УРСР об'єктивно впливала на морально-психологічний клімат у колективі, повсякденне життя його працівників і, будучи ознакою часу, стала одним із чинників, що в сукупності з низьким професійним рівнем частини суддів і працівників апарату додавали проблем в організаційній і колегіальній діяльності ВС УРСР.

Розділ третій «Особливості процесуальної діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр.» містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1. «Кримінальне правосуддя у Верховному Суді УРСР» досліджено практику кримінального касаційного судочинства (п. 3.1.1) та наглядового провадження (п. 3.1.2), встановлено їх особливості і характер. У досліджуваний період касаційне і наглядове кримінальне провадження чинилося на підставі КПК УРСР 1927 р., зміненого й доповненого у зв'язку з прийняттям 16 серпня 1938 р. ВР СРСР нової редакції «Закону про судоустрій...», а з початком війни – Указу ПВР СРСР «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. Колегіальну практику ВС УРСР відновив у квітні 1943 р., а в ході звільнення території УРСР обсяги кримінального провадження зростали: у 1943 р. – 362; у пер. пол. 1944-го – 1091 справа.

Розглянуті колегією у 1943 р. касаційні скарги переважно стосувалися ухилення громадян від здачі трофейного майна та військового спорядження, ухилення від мобілізації на оборонні роботи, спекуляції, порушень правил торгівлі, розкрадання і порушень трудової дисципліни. У 1943-1944 рр. низька якість суддівських кадрів на

місцях, хиби судочинства й судові помилки стали причиною перекваліфікації, корегування чи скасування в касаційному порядку близько 50 % судових рішень. У касаційній практиці 1945 р. переважали справи про злочини проти порядку управління, зловживання владою чи її перевищення, привласнення, розтрата, спекуляцію, навмисні вбивства, крадіжки, розбій, виготовлення, зберігання і збут зброї та вибухівки, розкрадання державної і громадської власності, а близько 30 % касацій кримінальна колегія задовольнила.

У 1943-1944 рр. на розгляд кримінальної колегії ВС УРСР нерідко потрапляли касаційні скарги засуджених за злочини, що належали до підсудності ВТ. У касаційному провадженні практикувалася відстрочка від виконання вироків до завершення війни та направлення засудженого на фронт, а з липня 1945 р. застосовувалась амністія, або скорочення вдвічі терміну позбавлення волі.

Судовий нагляд складав найбільшу групу проваджень кримінальної колегії ВС УРСР: у пер. пол. 1944 р. витребувано в порядку нагляду 938 вироків судів і розглянуто 992 скарги. У наглядовому провадженні 1943 р. переважали справи про спекуляцію, ухилення від сплати податків і виконання повинностей у військовий час, зловживання службовим становищем. У 1944 р. більшість проваджень стосувалися звинувачень у крадіжках, виготовленні й торгівлі самогоном, зловживанні службовим становищем, спекуляції, бездіяльності представників влади, хуліганстві, самовільному залишенні робочого місця. У 1945 р. – зловживання владою, спекуляції, крадіжок, привласнення чи розтрата коштів і майна.

Недостатня кваліфікація багатьох суддів, консультантів і технічних працівників кримінальної колегії ставала причиною низької якості частини постанов і висновків у справах. Недостатньо контролювалося виконання рішень колегії про звільнення засуджених з під варти, призначення судом міри покарання не пов'язаної з позбавленням волі, виконання судами вимог Голови ВС УРСР про надсилання справ для наглядової перевірки.

У підрозділі 3.2. «*Особливості цивільно-правового судочинства у Верховному Суді Української РСР (1943-1945 рр.)*» визначено та охарактеризовано особливості цивільно-правового провадження у ВС УРСР на завершальному етапі війни. Цивільна практика ВС УРСР характеризувалася наслідками окупації та складною гуманітарною, соціально-економічною ситуацією у визволених районах, що загострювала майнові проблеми, житлове питання, актуалізувала потреби встановлення цивільно-правових юридичних фактів. У 1943 р. колегія розглянула близько 200 таких справ; у пер. пол. 1944-го – 1210 справ і 1564 скарги на рішення судів. Більшість цивільних проваджень 1943 р. стосувалися звернень про повернення позивачам відчуженої в період окупації і переданої іншим фізичним чи юридичним особам великої рогатої худоби (із 52 таких скарг, вирішених у квітні-червні 1943 р. зазначених позовів стосувалося 42). Розглядаючи їх, суд, як правило, задовольняв апеляції колишніх власників.

У 1944-1945 рр. урізноманітнилися категорії і зросла чисельність розглянутих ВС цивільних справ. Водночас існував дисбаланс у кількості справ касаційного й наглядового провадження (у січні-травні 1944 р. до суду надійшло всього лише 10 касаційних скарг, тоді як у наглядовому порядку колегія розглянула 1568 справ).

Таку значну різницю можна пояснити недооцінкою громадянами перспектив цивільного касаційного оскарження в умовах війни.

Цивільно-правові рішення 1944-1945 рр. стосувалися (окрім позовів про повернення відчуженої худоби) житлових спорів, виключення з опису та повернення майна, стягнення штрафів, аліментів, розірвання цивільно-правових угод, встановлення юридичних фактів. Низька фаховість суддівських кадрів на місцях, відсутність досвіду роботи, хиби судочинства й судові помилки стали причиною скасування цивільною колегією у 1944 р. понад 75 % розглянутих нею вироків. Судді-цивілісти й технічні працівники колегії нерідко порушували терміни розгляду справ, недостатньо якісно оформлювали рішення. На якість цивільних ухвал ВС УРСР впливала й недооцінка прокуратурою цих проваджень.

Отже, умови війни накладали відбиток як на характер цивільно-правових відносин, так і на відповідну процесуальну практику, зокрема й у ВС УРСР. Остання не лише поповнилася новими категоріями справ, викликаних обставинами війни, але й недооцінювалася громадянами, судами і прокуратурою.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено конкретне наукове завдання, зокрема з'ясовано особливості статусу, повноважень, організаційної і правосудної діяльності ВС УРСР, його роль і вплив на стан правосуддя в Україні у 1943-1945 рр. Виконане дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. Питання конституційного статусу ВС, історії радянського суду, судового управління й судоустрою були предметом аналізу в працях юристів-практиків, теоретиків й істориків права. Водночас, спеціальних комплексних досліджень історично-правової проблематики організаційної діяльності, колегіальної і наглядової практики ВС УРСР у 1943-1945 рр. не здійснювалося. Систематизація та аналіз законодавства, опублікованих і архівних документів з теми, дозволяє стверджувати, що залучений документальний матеріал в цілому є достатньою джерельною базою для вирішення завдань дисертаційного дослідження.

2. Напередодні Другої світової війни спостерігався поступовий процес обмеження, скорочення та нівелювання функцій і ролі ВС УРСР у судовій системі держави, у результаті якого ВС союзних республік із повноважних і суверенних перетворилися на цілковито контрольовані з центру рядові ланки судової вертикалі. Сутнісною причиною поступового нівелювання ролі ВС УРСР у судовій системі радянської держави вважаємо глибоко тоталітарну, надцентралізовану природу останньої.

3. У діяльності ВС УРСР досліджуваного періоду виокремлюються два хронологічні етапи. Перший (січень-грудень 1943 р.) тривав з моменту відновлення роботи суду в Старобільську до його переїзду з Харкова до Києва і характеризувався активною організаційною роботою, поновленням колегіальної, контрольної, консультативної діяльності. Організаційну специфіку в роботі ВС УРСР на цьому етапі визначали: адміністрування роботи канцелярії суду та відновлення касаційної і наглядової колегіальної практики; упорядкування повноважень і службових функцій

посадовців; вжиття заходів для зміцнення кадрового потенціалу колегій і переїзду суду до Києва.

Початок другого етапу (січень 1944-го – грудень 1945 р.) позначений переїздом ВС УРСР до Києва й тривав до завершення останнього року війни. Тоді було остаточно відновлено організаційну структуру та штатний склад суду, а його діяльність набрала звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливостями цього етапу стали: посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату і членів судових колегій, подальша розбудова організаційної структури суду, активізація роботи з кадрами.

4. Основними шляхами вирішення проблеми суддівських кадрів у ВС УРСР в 1943-1945 рр. були: поновлення на посадах суддів, осіб які працювали ще до війни; підбір кандидатів із числа практикуючих суддів нижчих судів; залучення на суддівську роботу досвідчених державних і партійних працівників, що регулювалося відомчими нормативними актами НКЮ та ВС УРСР.

Через брак дипломованих фахівців на посади консультантів судових колегій нерідко зараховували осіб без юридичної освіти та належного досвіду роботи, що безпосередньо впливало на якість судової практики й становило одну з причин плінності цих кадрів. Характерною для кадрової ситуації в апараті ВС УРСР була значна плінність кадрів технічних працівників його канцелярії і колегій, причинами якої ставали: низька зарплатня, відсутність освіти, досвіду, а часто й небажання працювати. Актуальності кадровій проблемі додавали вступ молодих людей на навчання у виші та технікуми, переведення посадовців ВС УРСР на роботу в інші державні чи партійні установи, кадрові чистки.

5. Сувора повсякденність війни не лише визначала скромний життєвий уклад суддів і працівників апарату ВС УРСР, але й демонструвала їх включення в ініційовані владою ідеологічні, військово-оборонні, відбудовчі, благодійні програми, акції допомоги фронту. Така діяльність не підлягала правовому регулюванню в межах законодавства СРСР і УРСР та забезпечувалась відомчими актами НКЮ, ВС УРСР, рішеннями радянських і партійних органів. Професійна завантаженість суддів і працівників апарату, гострота побутових проблем і небажання витратити вільний час на виконання нав'язаних владою доручень, формалізували громадсько-політичну активність у ВС УРСР в дусі радянської партійно-бюрократичної традиції. Прикладом загалом вдалого поєднання державної програми та народної ініціативи може бути в цілому ефективна робота на відбудові Хрещатика. Абсолютна ж участь у загальнодержавних фінансово-оборонних акціях досягалася за рахунок адміністративно-партійного впливу на добровільно-примусовій основі. Позаслужбова діяльність працівників, заходи їх продовольчого та матеріально-побутового стимулювання об'єктивно впливали на повсякденність і морально-психологічний клімат у колективі, неминуче стали чинником ефективності його фахової роботи.

6. У 1943-1945 рр. ВС УРСР вчиняючи винятково касаційне й наглядове провадження не вирішував справ по першій інстанції. В процесуальній практиці спостерігався вражаючий дисбаланс у кількості розглянутих колегіями касацій і наглядовому провадженні (переважна більшість справ розглядалася у наглядовому

порядку), а динаміка зростання чисельності колегіальних проваджень прямо кореспондувалась із відновленням роботи судів на визволених територіях УРСР.

Касаційна кримінальна практика ВС УРСР 1943 р. переважно стосувалася: ухилення громадян від здачі трофейного майна й військового спорядження, від мобілізації на оборонні роботи; спекуляції та порушень правил торгівлі; розкрадання та порушень трудової дисципліни. У наглядовому сегменті переважали справи про спекуляцію, ухилення від сплати податків і виконання повинностей у військовий час, зловживання службовим становищем.

Касаційне кримінальне провадження 1944 р. характеризують справи про «контрреволюційні злочини» (ст. 54 КК УРСР), зловживання владою, особливо небезпечні злочини проти порядку управління, привласнення чи розтрати, розкрадання державної та колективної власності. У наглядовій кримінальній практиці цього періоду переважали справи про крадіжки, виготовлення і торгівлю самогоном, зловживання службовим становищем, спекуляцію, бездіяльність влади, хуліганство, самовільне залишення робочого місця. Низька якість суддівських кадрів, хиби судочинства й судові помилки на місцях спричинили до перекваліфікації, корегування чи скасування у 1943-1944 рр. ВС УРСР у касаційному порядку близько 50 % кримінальних судових вироків. У кримінальному провадженні 1945 р. переважали справи про злочини проти порядку управління, зловживання владою та її перевищення, привласнення чи розтрати, спекуляцію, навмисні вбивства, крадіжки, розбій, виготовлення, зберігання і збут зброї та вибухівки, розкрадання державної і громадської власності. На відміну від попереднього періоду – у 1945 р. задовольнялося не більше 30 % касаційних скарг засуджених. Абсолютна більшість наглядових проваджень за скаргами громадян залишали вирокі судів чинними, а протести Голови ВС УРСР і прокурора УРСР кримінальна колегія, як правило, задовольняла.

Кримінальне провадження ВС УРСР характеризувалося частою касаційною практикою у справах, що належали до підсудності ВТ («контрреволюційні злочини» і «розкрадання соціалістичної власності»), застосуванням відстрочки від виконання судових вироків до завершення війни з направленням засудженого на фронт, а з липня 1945-го – амністуванням по окремим статтям і скороченням удвічі призначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі. Характерними недоліками кримінального провадження і контролю у ВС УРСР були: низька якість окремих постанов і висновків суду, а також відсутність контролю за виконанням рішень колегії щодо звільнення засуджених з під варти та за надсиланням судами справ для їх наглядової перевірки.

7. У 1943-1945 рр. цивільне судочинство поповнилося новими категоріями справ, викликаних до життя обставинами воєнного часу та наслідками окупації: позовами громадян про повернення відчуженої худоби, про виключення з опису і повернення майна, встановлення юридичних фактів. Актуальності набули житлові спори, справи про стягнення штрафів та аліментів, про розірвання цивільно-правових угод. Практика цивільної колегії ВС УРСР характеризувалася суперечливими показниками, що свідчили про урізноманітнення категорій справ, зростання чисельності розглянутих судових рішень і демонстрували ще більш вражаючий (ніж у кримінальному провадженні) дисбаланс кількості цивільних

касацій і наглядового провадження. У 1943-1945 рр. близько 75 % розглянутих цивільною колегією судових рішень були скасовані та надіслані на повторний розгляд. Основними недоліками цивільного судочинства у ВС УРСР окресленого періоду вважаємо порушення термінів розгляду справ і недостатню якість судових ухвал, прямий вплив на яку справляла недооцінка Прокуратурою УРСР цивільних проваджень.

8. Перспективними напрямками досліджень у контексті проблеми є питання роботи апарату ВС УРСР в евакуації у 1942 – на початку 1943 р., організаційні аспекти поновлення роботи ВС, обласних і народних судів на визволеній території України у січні-серпні 1943 р., а також кримінальну та цивільну судову практику 1945 р. Вивчений історично-правовий досвід стане в нагоді в умовах сучасного етапу реформування судової системи держави, який полягає в недопущенні обмеження юрисдикції ВС через неадекватне розширення повноважень вищих спеціалізованих судів України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Потильчак Б. О. Верховний Суд Української РСР у 1943 році: поновлення діяльності та організаційна практика / Б. О. Потильчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник [Серія: Право та державне управління]. – 2012. – № 3 (7). – С. 39-43.

2. Потыльчак Б. А. Верховный суд в системе судостройства Советской Украины в начале 30-х – середине 40-х годов XX века / Б. А. Потыльчак // *Leges et iura*. – 2013. – Nr. 11/3 (263). – S. 158-161.

3. Потильчак Б. О. Кадрове забезпечення діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б.О. Потильчак // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, Научный журнал. Серия «Юридические науки». – Симферополь: ТНУ им. В. И. Вернадского, 2013. – Т. 26 (65) – № 2-1 (Ч. 1). – С. 106-115.

4. Потильчак Б. О. Висвітлення питань статусу, повноважень і діяльності Верховних судів СРСР і союзних республік напередодні та в роки Другої світової війни у працях радянських теоретиків і істориків права (кінець 30-х – перша половина 50-х рр. XX ст.); історіографічний аспект [Електронний ресурс] / Б. О. Потильчак // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет». – 2014. – № 4. – С. 42-45. – Режим доступу до журн.: http://www.lsej.org.ua/4_2014/10.pdf

5. Потильчак Б. О. Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр. XX ст.: рецепція в сучасній російській історично-правовій науці / Б. О. Потильчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 28. – Т. 1. – С. 34-38.

6. Потильчак Б.О. Верховний Суд УРСР у 1944-1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова / Б. О. Потильчак // Науковий часопис

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць.– К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 25. – С. 126-136.

7. Потильчак Б. О. Кримінальна касаційна практика Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр. [Електронний ресурс] / Б. О. Потильчак // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет». – 2015. – № 2. – С. 22-26. – Режим доступу до журн.: http://www.lsej.org.ua/2_2015/6.pdf

Повнотекстові матеріали й тези наукових доповідей, що додатково відображають результати дослідження

8. Потильчак Б. О. Правові засади організації та діяльності Верховного Суду Української РСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. / Б. О. Потильчак // Друга світова війна (1939-1945): сучасні погляди та інтерпретації: зб. наук. статей учасників Четвертих всеукр. драгоманівських чит. Молодих істориків, Київ, 28 квітня 2011 р. / відп. ред. і упоряд. І.Г. Ветров, О.О. Сушко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 32-37.

9. Потильчак Б. О. Практика Верховного Суду УРСР у справах про контрреволюційні злочини на початку визволення України від нацистських окупантів / Б. О. Потильчак // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. Матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 травня 2012 р., м. Суми) I частина / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: ТОВ Друкарський дім «ПАПРУС», 2012. – С. 67-71.

10. Потильчак Б. О. До питання про особливості цивільного провадження у Верховному Суді Української РСР в 1943-1944 рр. / Б. О. Потильчак // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упоряд. І. Г. Ветров, О. О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 1(5). – С. 360-367.

11. Потильчак Б. О. Позаслужбова діяльність апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1944 рр. / Б. О. Потильчак // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2013 р., м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: Друкарський дім «ПАПРУС», 2013. – С. 38-41.

12. Потильчак Б. О. Керівники Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 25-26 жовтня 2013 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 21-24.

13. Потильчак Б. О. Суддівський корпус Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15-16 листопада 2013 р.: у 2 частинах. – Частина I. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – С. 14-16.

14. Потильчак Б. О. Статус і повноваження Верховного Суду Української РСР за законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 року / Б. О. Потильчак // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2013 року. – У 2-х частинах. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Ч. I. – С. 9-12.

15. Потильчак Б. О. Статус і повноваження Верховного Суду Української РСР у 1923-1925 рр. / Б. О. Потильчак // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 22-23 листопада 2013 р. – У 2-х частинах. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2013. – Ч. I. – С. 19-22.

16. Потильчак Б. О. Діяльність Верховного Суду Української РСР в роки Другої світової війни у дослідженнях українських радянських юристів / Б. О. Потильчак // Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 22-23 серпня 2014 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – С. 8-11.

17. Потильчак Б. О. Позаслужбова громадсько-політична та оборона діяльність членів і працівників апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упоряд. О. В. Потильчак, І. Г. Ветров, О. О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 2(6). – С. 200-212.

18. Потильчак Б. О. Верховний суд УРСР в 1943-1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова / Б. О. Потильчак // Вісник Верховного суду України. – 2015. – № 2. – С. 39-48.

АНОТАЦІЇ

Потильчак Б. О. Верховний Суд Української РСР у 1943-1945 рр.: організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015.

У дисертації досліджується організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика Верховного Суду Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни. Проаналізовано правовий статус, засади діяльності ВС УРСР у системі радянського судоустрою. Показано динаміку та зміст структурної розбудови суду в період поновлення його роботи на визволеній території у 1943-1945 рр. Встановлено специфіку кадрової ситуації, схарактеризовано позаслужбову діяльність суддів і працівників апарату, особливості та характер кримінальної й цивільної процесуальної практики в умовах війни.

Запропоновано ряд висновків і рекомендацій щодо врахування історичних уроків і досвіду діяльності ВС УРСР в роки Другої світової війни з метою їх використання в сучасному реформуванні судової системи держави.

Ключові слова: Верховний Суд Української РСР, Друга світова війна, касаційне судочинство, організаційна діяльність, судоустрій, судовий нагляд.

Потыльчак Б. А. Верховный Суд Украинской ССР в 1943-1945 гг.: организационная деятельность, кассационная и надзорная практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2015.

В диссертации исследуется организационная деятельность, кассационная и надзорная практика Верховного Суда Украинской ССР на финальном этапе Второй мировой войны. Проанализированы правовой статус, принципы деятельности ВС УССР в системе советского судоустройства. Показано динамику и содержание структурной перестройки суда в период возобновления его работы на освобожденной территории в 1943-1945 гг. Установлено специфику кадровой ситуации, охарактеризована внеслужебная деятельность судей и работников аппарата, особенности и характер уголовной и гражданской процессуальной практики в условиях войны.

Предложен ряд выводов и рекомендаций относительно учета уроков истории и опыта деятельности ВС УССР в годы Второй мировой войны с целью их использования в современном реформировании судебной системы государства.

Ключевые слова: Верховный Суд Украинской ССР, Вторая мировая война, кассационное судопроизводство, организационная деятельность, судоустройство, судебный надзор.

Potylchak B. O. The Supreme Court of the Ukrainian SSR during 1943-1945: organizational activity, cassation and supervisory practices. – Manuscript.

A dissertation for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

Organizational activities, cassation and supervisory practices of the Supreme Court of the Ukrainian SSR in the final stage of World War II are investigated in the dissertation.

Legal status, principles of organization and activity of the Supreme Court of the USSR in the judicial system of the Republic between the wars and during the Second World War have been analyzed. Organizational features and control activity of the Supreme Court, essence and structural dynamics of its development during the restoration of the judiciary in Ukraine liberated from the Nazis have been shown. The specific of the staffing of judicial panels and court staff during 1943-1945 was determined. Features of the socio-political activities of judges and staff, their participation in ideological propaganda initiated by government and military defense campaigns restoration works of charity and patronage programs, promotions care front were characterized. Practice of criminal cassation proceedings and specific criminal of the judicial supervision in the Supreme Court of USSR have been studied and their features and character during the war have

been found. Features of civil proceedings in the final stage of the war were defined and described.

Perspective directions of researched problem were determined, practical recommendations that take into account the lessons of history and experience of the Supreme Court of the Ukrainian SSR in the late 30's - mid 40-ies XX century with a view to their possible use in modern reforming the national judicial system were formulated.

It is noted that in the activity of the Supreme Court of USSR during the final stage of World War II as the specific tasks could be distinguished two chronological stages. The first of them (January-December 1943) characterized by active organizational reconstruction and renewal collegial, control and advisory work of the court on the liberated from occupiers territory. Organizational specifics of the Supreme Court of the Ukrainian SSR at this stage were determined by the administration of the court registry and restore cassation and supervisory practices; streamlining service functions and powers of officials; strengthening human capacity and the move the Court to Kyiv.

During the second phase (January 1944 – December 1945) organizational structure and staffing of the Supreme Court of the USSR were finally restored, and it had the usual activities of the pre-war period scale. The features of this stage became: strengthening the administration to establish a stable work of technical staff and members of the judicial panels, the further development of the organizational structure of the court, with the revitalization of the staff.

Lack of specialists with legal education and a significant turnover of technical staff and the office of judicial panels were reasons for violating the terms of cases, poor quality of some regulations and court decisions, lack of control over the execution of judgments. Criminal proceedings during 1943-1945 characterized by cassation common practice in cases belonging to the jurisdiction of military tribunals, the use of deferral of enforcement of sentences of convicted people, sending amnestied people to the field force and a reduction by half a sentence of imprisonment appointed by the court. Civil proceedings replenished with new categories of cases brought to life by circumstances and consequences of wartime occupation.

The author convinced of the inadmissibility to revise now the constitutional provisions governing the status of higher judicial body of Ukraine, in particular by an unjustified expansion of powers of high specialized courts.

Keywords: Supreme Court of the Ukrainian SSR, World War II, cassation proceedings, organizational activities, judiciary, judicial supervision.

Підписано до друку 21.12.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 644
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.